

LIBOR PAVERA

„LITERÁRNÍ SLEZSKO“ – POSLEDNÍCH DESET LET VÝZKUMU STARŠÍCH LITERÁRNÍCH TRADIC

Záhy po listopadové „sametové revoluci“ se v oblasti dlouho zvané „severomoravský kraj“ objevily snahy obnovit kdysi samostatnou zemi Koruny české-Slezsko, pochopitelně pouze v rozsahu dnešního tzv. českého Slezska. Byla to přirozená reakce jisté části obyvatelstva na společenský vývoj v této oblasti v posledních více než čtyřiceti letech. Tyto požadavky nezaznívaly však výhradně ze strany české, ale objevovaly se – snad s ještě výraznějším akcentem – rovněž na druhé straně hranice v části sousedícího Polska. Společenský vývoj v následujícím období šel však jiným směrem. S postupem času, zejména vzhledem k myšlence vytváření tzv. euroregionů a vzhledem k prosazujícím se globalizačním trendům, se takové snahy obnovit kdysi samostatnou zemi ukázaly jako liché. Dokonce začaly být vnímány jako snahy zpátečnické a separativní. Mám nicméně za to, že byly výrazným impulsem k obnově bádání o literární kultuře Slezska, a to stejně u nás jako u polských sousedů.

V Polsku se ve výzkumu „literárního Slezska“ zvláště aktivně projevují plných deset let pracovníci Uniwersytetu Śląskiego v Katovicích, kde se nyní připravuje např. zřízení samostatného kabinetu pro studium „literárního Slezska“ a z konkrétních projektů např. slovník starších autorů působících ve Slezsku (tzv. setnik), jehož obdobou na české straně je *Biografický slovník Slezska a severní Moravy*, připravovaný holandskou metodou péčí Ostravské univerzity a spolupracovníků.¹ Antickým reziduím ve starší literatuře vzniklé ve Slezsku je pak v Polsku věnován speciální časopis *Pallas Silesia*, vycházející za organizačské a finanční podpory stejnojmenné nadace; ten však v českém prostředí žádnou paralelu nemá.

¹ Dosud vyšlo celkem 12 svazků. Každý obsahuje řadu hesel literárních autorů. Vědeckým redaktorem slovníku byl historik M. Myška.

Obor, zabývající se nejstaršími etapami literárního života ve Slezsku (myslím tím do konce 18. století), nemá zvláštní pojmenování. Přesto se Slezsko pocituje jako prostor specifický a literární život tohoto prostoru mnohými rysy odlišný od českého nebo polského. Často se při studiu literatury a ústní slovesnosti operuje termínem regionalismus, ale pro deskripci a výklad literárního života do 19. století ve Slezsku to není potřeba. Konečně autoři *Ottova slovníku naučného* termín regionalismus v hesláři neuvádějí, a přesto literáty působící ve Slezsku v nejstarších dobách neopomíjejí. Zřejmě ještě daleko více než my dnes pocítovali Slezsko jako prostor průniku několika jazykových a kulturních společenství, vytvářející vlastní celistvost. Jako svébytný kulturní organismus je nyní Slezsko chápáno také ve studiích našich polských sousedů, inspirujících se zejména německy publikovanou odbornou literaturou.

Mám za to, že studium literární minulosti Slezska nelze chápat jako módní záležitost ani nejde o projev separativních tendencí. Takový stav je jen nutným výsledkem důsledného uplatňování historismu v literárněvědném zkoumání. Je tedy jen důsledkem neznalosti historických reálií a literárního života minulosti, že starší autory z této oblasti nesprávně vidíme a hodnotíme jako „regionální“ (většinou s pejorativních přídechem tohoto slova), nikoliv jako řádné příslušníky komplementárně dobudovaného kulturního organismu kdysi samostatné země, v níž se prolínalo několik jazykových a kulturních skupin. Docela jinak se na problém budou pochopitelně dívat literární historikové, kteří zkoumají literaturu současnou nebo 19. století ve Slezsku. Zde už bude možno termínem regionalismus operovat daleko spíše (literární život se daleko více diferencoval, vytvořila se kulturní centra a jejich okraje), ačkoliv s jeho uplatňováním v literárněhistorické praxi je třeba pracovat jako s šafránem. Daleko spíše je nutno naučit se používat již zavedených pojmů Petera Zajace enkláva, nika a synergion,² které dění v regionu diferencují jemněji a pojmenovávají adekvátně.

Nakolik nosné jsou různé projekty regionalismu, to ukázalo několik konferencí na dané téma v posledních deseti letech. Zvláště na dvou se zřetelně projevíly nové pokusy definovat region a regionální literaturu. Jednak to bylo na setkání, které proběhlo v roce 1995 se pod patronací Obce moravsko-slezských spisovatelů (sborník pod redakcí Jiřího Svobody vyšel s titulem *Literatura a region*), v roce 1997 to pak bylo na setkání *Region a jeho reflexe v literatuře* (do stejnojmenného sborníku přispěli mj. Jiří Hek, Eduard Petrů, Viktor Viktora, Vladimír Macura, Edmund Rosner, Kirsti Dubeck, Svatava Urbanová aj.).

² P. ZAJAC, *Pulzovanie literatúry, Tvorivosť literatúry II.* Bratislava 1993.

Ve spojitosti s regionalismem a „jinakostí“, „odlišností“, se především naskytá otázka, zda se texty, které vznikají v určité vymezené oblasti, opravdu některými rysy odlišují od ostatní tvorby. Nebo jinak řečeno: Je takový literární umělecký text něčím handicapován? Na konferenci *Literatura a region* se v této souvislosti k pojetí literárního díla vyjádřil pregnančně Jiří Svoboda: „*Literární dílo je výsledkem tvůrčího úsilí autorova, je zápasem o skutečnou hodnotu, je proto nutné ho přijmout bez ohledu na to, zda vzniklo v regionu nebo v centru. Umělecká díla jako jedinečný fenomén se stává centrem a svět kolem něho je periferií, okolím, k němuž se obrací. Vystoupení Bezručovo bylo takovým činem, stejně jako v hudbě vystoupení Janáčkovu. Šance pro tvorbu hodnot je všude, tvorba potřebuje prostor pro své aktivity, nemůže se vázat trvale na regionální oblast, musí však umět z ní těžit. Nesmí naslouchat hlasům jiných, ale oslovovat jiné, vést se světem nepřetržitý dialog.*“³

Nejen šance pro tvorbu hodnot, ale i šance poznávat starší literární tradice existuje všude. Vedle příležitostných setkání literárních badatelů, resp. spisovatelů a institucí se vztahem k literární kultuře, se studium starších literárních tradic ve Slezsku a na severní Moravě začalo v devadesátých letech soustřeďovat na vysokých školách. Na české straně se hned dvě specializované instituce – Ústav bohemistiky a knihovnictví Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě a Ústav pro regionální studia při Ostravské univerzitě – zaměřily na tento výzkum.

V Opavě, která na počátku devadesátých let se nově stala univerzitním městem, se od roku 1995 začaly pravidelně v listopadu konat sympozia a pracovní semináře s mezinárodní účastí (zejména polských a slovenských badatelů), jejichž výchozí téma nejčastěji bývá zaměřeno k výzkumu „literárního Slezska“. Výsledky ze setkání v podobě sborníků referátů nyní představují základní odrazový můstek pro další potřebné studium.⁴ Význam těchto materiálových souborů tkví nejen v rekognoscaci do-
savadního zkoumání, ale i v tom, že některé stati přinášejí již nezpochybnitelné množství pozitivních vědeckých výsledků.

³ J. SVOBODA, Regionalismus včera a dnes. In: *Literatura a region*. Sborník z konference konané 7. a 8. 12. 1994. Opava 1995, s. 38.

⁴ Srovnej následující sborníky:

Literatura v českém a polském Slezsku. / Literatura na Śląsku czeskim i polskim. Redakce / Redakcja J. Urbanec, E. Rosner. Opava-Cieszyn 1996.

Pronikání českého a polského jazyka do středověké poezie a písňové tvorby ve Slezsku. / Przenikanie języka czeskiego i polskiego do poezji średniowiecznej i twórczości pieśniowej na polsku. Sborník z konference. / Materiały z konferencji. Redakce / Redakcja L. Martinek, A. Wójcik. Opava – Cieszyn 1998.

V Ostravě vznikl v druhé polovině devadesátých let Ústav pro regionální studia při Ostravské univerzitě.⁵ Značnou část jeho badatelských aktivit představuje rovněž studium kulturní minulosti Slezska a severní Moravy. Vedle literatury a literární vědy 19. a 20. století se několik jeho interních i externích badatelů zabývá starší literaturou. Zájem o středověkou, renesanční a zejména barokní literaturu přináší jisté tematické novum a oživení, v kontextu české vědy však souzní z trendy celonárodními.

Výsledky výzkumu Ústavu pro regionální studia každoročně hodnotí přední představitelé české literární vědy (Eduard Petrů, Aleš Haman, aj.) a bývají prezentovány na pracovních seminářích a ve sbornících.⁶ Vedle toho jsou v přípravě nebo již byly publikovány knižní formou dlouhodobější výzkumné úkoly. Patří k nim např. příprava edičního zpřístupnění *rukopisu Mikuláše z Kozlí* (rukopis IQ 466, Wrocław) nebo studium duchovní písně baroka.

Zvláště v oblasti výzkumu duchovních písní bylo v posledních letech dosaženo výrazného posunu. Zásluhou dvou badatelů mladší generace, Jana Malury a Pavla Koska, vyšla ve spolupráci Ústavu a brněnského nakladatelství Host kritická edice *Slavička rájského*, druhého největšího kancionálu barokní doby u nás, resp. ty písně, které editoři atribucí mohli připisat Janu Josefu Božanovi, sestavovali obsáhlého sborníku, vyšlého ze známé tiskárny Tybélyho v Hradci Králové (vyšel 1719). Zatímco lingvista Pavel Kosek byl postaven před úkol najít vhodný způsob přepisu barokní češtiny (jako základu využil pravidel navržených vídeňským bohemistou Josefem Vintrem), literární historik Jan Malura se zaměřil na určení autorství jednotlivých skladeb z kancionálu a na studium poetologické. Použil v zásadě metody tzv. *literární stratigrafie*, kterou ve svých vědeckých pracích (o Máchovi, Bezručovi a jiných autorech) rozvinul a s úspěchem uplatňoval olomoucký profesor Oldřich Králík. Formou jakéhosi zpětného odkrývání jednotlivých vrstev a autorských poetik došel Malura až k vrstvě nejzazší a zároveň nejmladší, kterou představují útvary vzniklé vlastní tvůrčí prací Jana Josefa Božana. Potvrdilo se tak znovu nejen to, že barokní kancionály patří k synkretickým žánrům a těžší z literárních textů někdy i několik století známých, ale také skutečnost, že při studiu starší literatury je třeba využívat nových metodologických postupů. Důsledné uplatnění historického hlediska v poetologickém rozboru

⁵ S institucí seznámí zájemce detailněji její internetové stránky.

⁶ Srv. následující sborníky:

Region a jeho reflexe v literatuře. Vědecký redaktor J. Svoboda. Ostrava 1997.

Slezsko a severovýchodní Morava jako specifický region. Vědecký redaktor J. Svoboda. Ostrava 1997.

Ústav pro regionální studia vydává rovněž bibliografie prací významných badatelů působících ve Slezsku a na severní Moravě, např. Alois Sivek, Drahomír Šajtar, Jaroslav Pleskot, Jiří Svoboda.

Božanových tvůrčích výkonů, tj. poměřování barokní praxe soudobou teorií, uloženou v pracích Balbínových nebo Sarbiewského, přineslo pak cenné výsledky o jednotlivých strukturních složkách rozbíraných skladeb. Vznikla tak moderní analyticko-materiálová edice, která může být přímo metodologickým návodem, jak v budoucnu zpřístupňovat starší písňovou produkci analogického charakteru.

Druhou publikaci, kterou chci připomenout, neboť dává podněty, na které oblasti bude třeba se dále zaměřovat, představuje kniha Jaroslava Pleskota s titulem *Slezská barokní kultura*.⁷ V jejím úvodu Pleskot nejprve vymezuje, co rozumí „slezskou literaturou“, v dalších oddílech podává solidní a v podstatě vyčerpávající přehled kulturního dění ve Slezsku v 17. a 18. století. Vychází namnoze ze svých starších studií, zejména o divadle a lidové písni, kriticky těží rovněž z předchozího bádání. Odkazuje zvláště na dosud stále platné práce „objevitele“ českého baroka Josefa Vašici a na barokistické práce Milana Kopeckého. Pleskotova práce je prací syntetickou; ve výkladu autor postupuje chronologicky a s tímto hlediskem „vývojovým“ kříží hledisko druhové (sledování stěžejních literárních druhů, resp. žánrů). Speciálně genologickým otázkám, resp. rekonstrukci žánrového profilu barokní literatury ve Slezsku a na severní Moravě, věnoval náležitou pozornost Jan Malura.⁸ V uvedené stati v obecné rovině ukazuje, že genologický systém barokní literatury ve Slezsku nebyl dobudován (schází tzv. velká epika a dramatika západního typu), ale i přesto zde vznikla díla nezpochybnitelné hodnoty (Božanův kancionál, homiletika Bilovského nebo Nitschova, umělecky hodnotné „sousedské“ divadlo apod.).

Pro uvedené práce, ale i pro studie otištěné ve sborníku *Region a jeho reflexe v literatuře*,⁹ je příznačné, že Slezsko a jeho starší kultura není chápána měřítky dneška, ale správně vždy na pozadí dobové literární normy a teorie. Badatelé přistupují k tématu s antidogmatickou, tzv. slabou myslí, nechtějí tuto kulturu vidět jako partikulární, lokální, „periferní“, ale naopak jako součást univerza. Umožňují to především pluralitní způsoby nazírání na jevy a kategorie, druhy vymezované striktně nařízenou ideologickou normou. Entita zvaná region se nechápe jako cosi uzavřeného, ale zcela správně jako dynamická a pulzující množina, přístupná obohacovat tvorbu v jiném prostředí a čase, a naopak schopná otevírat se vlivům přicházejícím z vnějšku (ve studii Svatavy Urbanové *Téma zvané region, Úskalí modelů, vzorů a funkcí*). S analogickým pojetím se lze setkat rovněž v pracích Jiřího Svobody, Jiřího Heka (Hájka) aj.

⁷ J. PLESKOT, *Slezská barokní kultura*. Ostrava 1998.

⁸ J. MALURA, Žánrový profil české barokní literatury na severní Moravě a ve Slezsku. In: *Region a jeho reflexe v literatuře*. Vědecký redaktor J. Svoboda. Ostrava 1997, s. 53–67.

⁹ Srv. poznámku č. 6.

Ještě na jednu publikaci z posledních let bych chtěl upozornit, neboť mám za to, že neprávem uniká pozornosti badatelů. Jde o svazek *Slezsko a severovýchodní Morava jako specifický region*.¹⁰ Ačkoliv autoři sami to nikde neuvádějí, jde podle mého soudu o prolegomena k budoucí syntéze (literární kultury, historie, výtvarného umění, folklorních tradic, hudby a dalších oblastí). Pozitivem této hutné práce je fakt, že se na ní podíleli zkušení badatelé, pracující po léta ve svých oborech (Milan Myška, Rudolf Šrámek, Jiří Svoboda, Marta Šrámková, Petr Holý, Miroslav Malura a Jan Štefanides), drobné negativum pak spatřuji ve skutečnosti, že zájem autoři upřeli na vývoj výlučně od poloviny 19. století do roku 1945. Zvláště skutečnost, že absentuje deskripce starších období, poněkud zmenšuje význam této obsažné publikace.

Výrazným heuristickým a materiálovým přínosem v poznávání „literárního“ Slezska (ovšem i ostatních uměleckých oborů) je rovněž několikasvazkový *Biografický slovník severní Moravy a Slezska*. Zpracováván je tzv. holandským způsobem, to znamená, že v jednotlivých sešitech nejsou zařazena hesla k jednotlivým písmenům abecedy, ale všechna ta hesla, která se badatelskému týmu podařilo k datu uzávěrky sešitu vytvořit. Na konci každého dílu je heslář, odkazující na příslušný svazek, kde se heslo nachází. Celkem se touto metodou podařilo vydat 12 sešitů. Jistěže všechna hesla nebyla zpracována stejně precizně, navíc u hesel literátů nebo literárních badatelů v oddíle sekundární literatury často schází veškerá dostupná literatura.

ZÁVĚREM

Uvedené publikace představují úctyhodnou žeň literárněvědných příspěvků. Ovšem literární historie a kritika – jak nás poučují Austin Warren a René Wellek ve své *Teorii literatury* – je nikdy nekončícím procesem, proto poslední slovo v bádání nebude mít ani kýžená syntéza.

Pokud už o syntetické práci hovoříme, můžeme si při pohledu do knihoven našich zahraničních přátel jen postesknout. Naši polští sousedé mají k dispozici již několik literárněhistorických syntéz o nejstarší literární kultuře ve Slezsku, stejně tak odborná veřejnost německá několik let již může čerpat z obsáhlých a už dvakrát vydaných Arno Lubosových *Dějin slezské literatury (Geschichte der Literatur Schlesiens)*. České badatelské prostředí takovou žeň syntéz nemá. Náběhy Jana Vilikovského,

¹⁰ Srv. poznámku č. 6.

Josefa Vašici nebo Antonína Grunda¹¹ zůstávají solitéry, tu a tam doplněnými novým badatelským usilováním. Netvrdím, že literárněhistorická syntéza je v současnosti jedinou možností poznání literatury Slezska; při práci na ní se nicméně mohou objevit další „terra incognita“ a další metodologické problémy, která bude nutno řešit.

Poslední desetiletí výzkumu „literárního Slezska“ nebylo bezpochyby bezúspěšné a lze věřit, že stejně dynamicky a se stejnou metodologickou průbojností a progresivností vstoupí literární věda i do dalšího decennia.

¹¹ Studie uvedených autorů jsem vydal ve společné edici pod názvem *Starší česká literatura ve Slezsku*. Ostrava 1999.